

Oranje Nassau's Oord: het eerste sanatorium in Nederland

De verbondenheid van het Nederlandse koningshuis met de tbc-bestrijding kent een lange traditie. Zo is prinses Margriet sinds 2010 beschermvrouwe van KNCV Tuberculosefonds. Aan het einde van de negentiende eeuw is het haar overgrootmoeder, koningin-moeder Emma, die het initiatief neemt tot de financiering en de bouw van het eerste Nederlandse sanatorium. Dit 'sanatorium voor longlijders' Oranje Nassau's Oord wordt geopend op 26 oktober 1901.

aan tuberculose van haar oudste zus Sophie op 15-jarige leeftijd maakt een onuitwisbare indruk op de latere koningin.

Kuren

Tegen de ziekte lijkt bijna geen kruid gewassen. Kuren is het enige 'geneesmiddel'. Een combinatie van leefregels, waarbij zonneschijn, frisse lucht, rust en gezonde voeding een hoofdrol spelen, kan tot verbetering en soms tot genezing leiden. Welgestelden kunnen daarvoor bijvoorbeeld terecht in het Zwitserse Davos, waar in 1897 een Nederlands sanatorium is opgericht. In Nederland zelf zijn nog geen sanatoria, nog afgezien van het feit dat de meeste patiënten te arm zijn om een maandenlange kuur te kunnen betalen.

Koningin Emma, die zich vanwege haar familie-ervaring en haar sociaal bewogen opvoeding betrokken voelt bij de tbc-bestrijding, besluit daar iets aan te doen.

Landgoed

Kort na het huwelijk van weduwnaar koning Willem III met de 41 jaar jongere Emma in 1879 koopt hij voor zijn vrouw het landgoed Grunsfoort. Gelegen in Renkum bij de Wageningse Berg moet dit voor haar het gemis compenseren van de bossen en bergen rond haar geboorteplaats Arolsen. Na een grondige verbouwing wordt het landgoed, omgedoopt tot Oranje Nassau's Oord, de vierde residentie van de koninklijke familie. In de eerste jaren brengt Emma daar de nodige tijd door, samen met de in

Het voormalige sanatoriumgebouw

(Fotografie: Pim van Tend - Creative Commons)

Geduchte volksziekte

Rond 1900 is tuberculose de meest geduchte volksziekte. Jaarlijks overlijden er bijna 110.000 mensen aan. Slechte sociaal-economische omstandigheden verhogen de kans op infectie en op een negatief ziektebeloop. Desondanks heeft *Mycobacterium tuberculosis* geen ontzag voor rangen of standen, zodat de ziekte op alle niveaus van de maatschappij slachtoffers eist. Ook in het gezin van de nog jonge Emma van Waldeck-Pyrmont: het overlijden

Beschermvrouwe van de NCV

In oktober 1902 vond in Berlijn de eerste bijeenkomst plaats, met 20 deelnemende landen, van het Internationale Centrale Bureau tegen de tuberculose, waaruit al snel de Internationale Vereniging tegen de tuberculose voortkwam. Landen die zich wilden aansluiten, moesten zelf een landelijke vereniging hebben. In Nederland was men echter nog niet zover. De regering vond dat het particulier initiatief hier het voortouw moest nemen. Aldus geschiedde. Op 27 september 1903 richtte een drietal prominenten, afgevaardigden van diverse organisaties in de tbc-bestrijding, in hotel Central op het Stationsplein te Utrecht het Nederlandsch Centraal Comité tot bestrijding der tuberculose op. Beschermvrouwe van het Comité, dat in 1907 de naam wijzigde in Nederlandsche Centrale Vereniging (de NCV uit KNCV) tot bestrijding der tuberculose, werd koningin-moeder Emma.

*Koningin-moeder Emma, gefotografeerd rond 1890
(Fotografie: Bain Collection - Library of Congress)*

1880 geboren Wilhelmina. Maar na de ziekte en het overlijden, in 1890, van Willem III nemen haar taken als regentes van haar minderjarige dochter haar volledig in beslag. Van bezoeken aan Renkum komt het nauwelijks meer. Bij haar afscheid als regentes in 1898 krijgt ze als nationaal geschenk een bedrag van 300.000 gulden aangeboden. Bij de aanvaarding daarvan geeft ze te kennen het geld te willen besteden aan tbc-bestrijding op Oranje Nassau's Oord: "Door deskundigen voorgelicht, stel ik mij voor op dat landgoed het eerste Nederlandsche Sanatorium te stichten."

Nieuwbouw

Voor de stichting van het sanatorium schenkt de koningin-moeder niet alleen het landgoed inclusief het paleis en andere gebouwen en de al genoemde 300.000 gulden maar ook nog een bedrag van 200.000 gulden uit eigen middelen. De Haagse architect Roelof Kuipers maakt een plan, waarin een nieuw half rond (bij)gebouw het hoofdge-

bouw (het voormalige paleis) moet aanvullen. Op de dag van de opening is het sanatorium nog niet helemaal af. Enkele weken erna worden de eerste 18 patiënten ondergebracht in het hoofdgebouw. Maar in mei 1902 kunnen al 160 patiënten worden verpleegd. Het eerste Nederlandse sanatorium is een feit.

'Minvermogenden'

Kuren in een sanatorium blijft echter voor veel mensen een te kostbare zaak. Er moest liggeld worden opgebracht. De ziekenfondsen betalen er meestal niet aan mee. Patiënten moeten zelf het nodige bijdragen aan de verpleegmiddelen (zie het kader op de volgende pagina). En wie kan zich permitteren maandenlang zonder inkomen te doen? Om ook min- en onvermogenden toegang tot het sanatorium te bieden, is meer nodig. Daarom wordt, ook in 1901, het Emma-fonds opgericht, dat een tegemoetkoming in de verpleegkosten moet bieden aan wie het zelf niet kan opbrengen.

Opmars sanatoria

De totstandkoming van Oranje Nassau's Oord luidt een indrukwekkende opmars in. Begin jaren dertig telt Nederland 41 erkende sanatoria, met een totale capaciteit van ongeveer 3.500 bedden. Om een indruk te geven: Davos telt er dan 95. Desondanks bleef kuren iets waarvan maar een zeer klein deel van alle tbc-patiënten gebruik kan maken.

Financiële perikelen

Bij het 25-jarig bestaan van Oranje Nassau's Oord in 1926 wordt vermeld dat het sanatorium er goed voorstaat. Dat is wel eens anders geweest. De start-, onderhouds- en verpleegkosten zijn de eerste jaren hoog. Concurrentie van nieuwe sanatoria betekent dat de directie zich gedwongen ziet de dagtarieven te verlagen. En personeel is niet altijd te vinden. De lonen zijn zo laag dat bijvoorbeeld dienstmeisjes liever in de opkomende industrie gaan werken. Opmerkelijk is dat de directie in 1922 drastisch weet te bezuinigen

door het klassenverschil af te schaffen – overigens na toestemming van Emma. Het lijkt erop dat de geprivilegieerde patiënten meer kostten dan wat ze extra betaalden. In ieder geval neemt het exploitatietekort af en is er al in 1924 zelfs een batig saldo. Hoe dit ook zij, bij hetzelfde jubileum blijkt dat er in 25 jaar 3.287 mannen en 2.466 vrouwen zijn verpleegd, gedurende in totaal 843.852 verpleegdagen.

Dertiger jaren

De economische malaise sinds de beurskrach van 1929 heeft mede tot gevolg dat het sanatorium onder financiële druk komt te staan. Overheden hebben minder te besteden,

Citaat uit de 'Voorwaarden voor opneming en verpleging'

'Bij de opneming betalen de patiënten f 14,-, waarvoor zij ontvangen: 1 wollen deken voor het bed, 1 wollen deken voor de ligstoel, 1 servetkoker, 1 thermometer, 1 sputumflesje, welke zaken het eigendom blijven van de patiënten. De patiënten moeten bij de opneming in het bezit zijn van voldoende onder- en bovenkleden. In de winter zijn een dikke winterjas, een pelsmuts en voetzak zeer nodig, evenals overschoenen. Bovendien moeten zij voorzien zijn van toiletartikelen.'

donaties nemen af en de waarde van de belegde gelden daalt. Daar komt bij dat de koningin-moeder, die als stichtster en beschermvrouwe altijd bij het sanatorium betrokken is gebleven, in 1934 overlijdt.

Desondanks blijft Oranje Nassau's Oord zich positief ontwikkelen. De bebouwing wordt uitgebreid met onder andere een zusterhuis, een kapel en nieuwe 'herenhallen'. Ook de apparatuur wordt vernieuwd en in 1939 wordt besloten tot bouw van een chirurgische afdeling.

Tijdens de oorlog

Zelfs de Tweede Wereldoorlog weet het aan het front gelegen sanatorium te overleven. In de meidagen van 1940 worden de patiënten kortstondig geëvacueerd naar Bergen aan Zee – het sanatorium ligt immers niet ver van de Grebbeberg. Maar daarna blijft het zo goed en zo kwaad als het gaat functioneren. Ook de enorme schade als gevolg van bombardementen aan het eind van de oorlog – na een tweede ontroofing eind 1944 – is geen belemmering voor een heropbouw en herovating van de werkzaamheden. Eind 1949 stijgt het aantal patiënten zelfs tot een hoogtepunt van 400, mede doordat er zo'n 160 zieke militairen worden opgenomen die terugkomen uit het toenmalig Nederlands-Indië.

Nieuwe bestemming

De vorderingen in de tbc-bestrijding, met name de succesvolle introductie van antibiotica, betekenen echter dat het sanatorium zijn langste tijd gehad heeft. Dat uit zich in het begin van de jaren vijftig in een toenemende leegstand. Uiteindelijk krijgt het sanatorium in de jaren zestig en zeventig een nieuwe bestemming als verpleeghuis voor dementerende bejaarden. Tegenwoordig maakt het samen met drie andere verpleeghuizen deel uit van de Zinzia Zorggroep. De Stichting Emmafonds bestaat nog steeds en ondersteunt cliënten van Zinzia bij het vervullen van bijzondere wensen.

Literatuur

Bij het schrijven van dit artikel zijn onder andere de volgende bronnen gebruikt:

1. Heijers K. Oranje Nassau's Oord. Gedenkboek, 1990/1991.
2. de Knecht-van Eekelen A. Geschiedenis van het genezen; de behandeling van tuberculose in Nederland rond 1900. Ned Tijdschr Geneeskd. 1996;140:2195-9.
3. Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Nederlandse Centrale vereeniging tot bestrijding der tuberculose; 1928.
4. Websites: Zinzia, Emmafonds en Wikipedia.

BERICHTEN

Den Haag

Ellen Jutte is sinds 1 september 2015 gestopt als sociaal verpleegkundige tbc-bestrijding bij de GGD Haaglanden.

Groningen

Josina den Boer is sinds 1 december 2015 gestopt als sociaal verpleegkundige tbc-bestrijding in de regio Groningen/Drenthe.

Lelystad

Sinds 1 oktober 2015 is Jaap Rodenburg niet meer werkzaam als sociaal verpleegkundige tbc-bestrijding bij de GGD Flevoland.

Rotterdam

Janine van den Brink is sinds 1 augustus 2015 niet meer werkzaam als arts tbc-bestrijding bij de GGD Rotterdam Rijnmond.